

ALISHER NAVOIY VA TOMAS HARDI ASARLARIDA AYOLNING FOJEAVIY TAQDIRI MASALASI

Hamzayeva Zebo Murodjon qizi

Rus tili va adabiyoti kafedrası o‘qıtuvchısı

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

E-mail: z.m.hamzayeva@ipu-edu.uz

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18704121>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Alisher Navoiy asarlarida ayol obrazining fojeaviy taqdiri masalasi badiiy-estetik va ijtimoiy-falsafiy jihatdan tahlil qilinadi. Shoir ijodida ayol obrazi sevgi va go‘zallik timsoli bilangina cheklanmay, balki murakkab ijtimoiy munosabatlar, jamiyat bosimi va axloqiy qarama-qarshiliklar fonida tasvirlanadi. Tadqiqot davomida Navoiy dostonlarida ayol fojeasining asosiy sabablari sifatida patriarchal ijtimoiy muhit, ayol tanlovining cheklanishi va ma’naviy qadriyatlarining jamiyat tomonidan inkor etilishi ko‘rsatib beriladi. Maqolada fojea ayolning shaxsiy aybi emas, balki ijtimoiy adolatsizlik oqibati ekanligi asoslanadi. Tadqiqot natijalari Navoiy estetik qarashlarining zamonaviy adabiyotdagi ayol taqdiri muammolarini o‘rganishda muhim nazariy manba bo‘lishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, ayol obrazi, fojeaviy taqdir, ijtimoiy muhit, muhabbat, ma’naviy poklik.

Abstract. This article analyzes the issue of the tragic fate of the female image in the works of Alisher Navoi from artistic-aesthetic and socio-philosophical perspectives. In the poet’s oeuvre, the image of woman is not limited to a symbol of love and beauty; rather, it is depicted against the backdrop of complex social relations, societal pressure, and moral contradictions. The study demonstrates that the primary causes of female tragedy in Navoi’s epics include the patriarchal social environment, the restriction of women’s choices, and society’s denial of spiritual values. The article argues that tragedy is not the result of a woman’s personal fault, but a consequence of social injustice. The findings show that Navoi’s aesthetic views constitute an important theoretical source for studying contemporary literary issues related to women’s fate.

Keywords: Alisher Navoi, female image, tragic fate, social environment, love, spiritual purity.

Kirish

Alisher Navoiy Sharq mumtoz adabiyotida inson shaxsi, uning ma’naviy kamoloti va jamiyat bilan munosabatini yoritgan buyuk mutafakkir sifatida tanilgan. Shoir ijodida ayol obrazi alohida o‘rin egallab, u yuksak axloqiy fazilatlar, sabr-bardosh va sadoqat timsoli sifatida tasvirlanadi. Shu bilan birga, Navoiy asarlarida ayol taqdiri ko‘pincha fojeaviy yo‘sinda kechadi. Bu fojea ayolning shaxsiy kamchiligi yoki gunohi bilan emas, balki jamiyatning adolatsiz munosabati, urf-odatlar va ijtimoiy cheklovlar bilan izohlanadi. Mazkur maqolada Navoiy asarlarida ayolning fojeaviy taqdiri masalasi ana shu jihatlar asosida tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Navoiy va Thomas Hardy ijodida ayol obrazining badiiy talqini

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

Alisher Navoiy va Thomas Hardy ijodida ayol obrazi adabiy-estetik tafakkurning markaziy masalalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Har ikki adib turli davr va madaniy muhitda yashagan bo‘lsa-da, ularning asarlarida ayol obrazi jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik, axloqiy ziddiyatlar va insoniy fojealarning ifodachisi sifatida talqin qilinadi.

Alisher Navoiy ijodida ayol obrazi ko‘pincha ma‘naviy poklik, sadoqat, muhabbat va go‘zallik timsoli sifatida tasvirlanadi. Shoir dostonlarida ayol nafaqat oshiq yoki sevikli obrazida, balki chuqur ichki dunyoga ega, sabr-toqatli va ijtimoiy bosim ostida yashovchi shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Navoiy ayol fojeasini ko‘pincha patriarchal ijtimoiy muhit, taqdirga bo‘ysunish va jamiyatning qat‘iy axloqiy me‘yorlari bilan bog‘laydi. Uning asarlarida ayolning iztirobi shaxsiy aybdan emas, balki adolatsiz ijtimoiy tuzum natijasi sifatida talqin qilinadi.

Thomas Hardy ijodida esa ayol obrazi realizm va naturalizm ruhida, yanada keskin ijtimoiy muammolar fonida ochib beriladi. Hardy qahramon ayollari — Tess, Sue Bridehead kabi obrazlar — jamiyatning ikkiyuzlamachi axloqi, diniy va ijtimoiy bosimlar qurboni sifatida tasvirlanadi. Hardy ayol taqdiridagi fojeani shaxs va jamiyat o‘rtasidagi keskin ziddiyat orqali ko‘rsatadi hamda ayol erkinligi va tanlov huquqining cheklanishini tanqid qiladi.

Navoiy va Hardy ijodini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, har ikki adib ayol obrazini estetik ideal darajasiga ko‘targan holda, uni ijtimoiy muammolarni ochib beruvchi markaziy badiiy vosita sifatida qo‘llagan. Ularning asarlarida ayol fojeasi zamon va makon bilan cheklanmagan umuminsiy muammo sifatida talqin qilinadi.

Navoiy ayol obrazini yuksak ma‘naviy-axloqiy qadriyatlar asosida yaratadi. “Xamsa” dostonlarida ayol qahramonlar voqealar rivojida muhim o‘rin tutib, faqatgina passiv obraz sifatida emas, balki mustaqil fikr va tuyg‘ularga ega shaxs sifatida gavdalanadi. Xususan, Shirin va Layli obrazlari aql, sabr, muhabbatga sadoqat va ma‘naviy tozalik timsoli sifatida tasvirlanadi. Shoir ayolning ichki dunyosini chuqur ochib berib, uning ruhiy kechinmalarini badiiy jihatdan yuksak darajada ifodalaydi.

2. Ayol fojeasining ijtimoiy omillari

Navoiy asarlarida ayolning fojeaviy taqdiri bevosita ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda tasvirlanadi. Patriarchal jamiyat sharoitida ayolning shaxsiy tanlovi, muhabbati va irodasi ko‘pincha cheklanadi. “Layli va Majnun” dostonida Laylining Majnunga bo‘lgan samimiy muhabbati jamiyat tomonidan qabul qilinmaydi va u majburan boshqa shaxsga unashtiriladi. Natijada ayol ruhiy iztirobga duch kelib, fojeaviy taqdirga mahkum bo‘ladi. Bu holatda fojea Laylining shaxsiy aybi emas, balki jamiyatning ayol ruhiyatini anglay olmasligi natijasidir. Alisher Navoiy va Thomas Hardy ijodida ayol fojeasi, avvalo, ijtimoiy omillar bilan bevosita bog‘liq holda tasvirlanadi. Har ikki adib ayol taqdiridagi iztirob va fojeani individual xarakter nuqsonlari bilan emas, balki jamiyat tuzilishi, ijtimoiy munosabatlar va hukmron axloqiy qarashlar natijasi sifatida talqin qiladi.

Alisher Navoiy asarlarida ayol fojeasining asosiy ijtimoiy omillaridan biri patriarchal ijtimoiy muhitdir. Ayol jamiyatda erkakka bo‘ysunuvchi, tanlov huquqi cheklangan shaxs sifatida tasvirlanadi. Nikoh masalasida majburlash, ayol his-tuyg‘ularining inkor etilishi va muhabbatning ijtimoiy me‘yorlarga qurbon qilinishi Navoiy dostonlarida ayol fojiasini yuzaga keltiruvchi muhim omillardir. Bundan tashqari, jamiyatda hukmron bo‘lgan soxta axloq va rasmiy diniy qarashlar ayolning

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

ma’naviy pokligini qadrlamasdan, uni ijtimoiy ayblash vositasiga aylantiradi. Natijada ayol fojeasi taqdiri hodisa emas, balki ijtimoiy adolatsizlik mahsuli sifatida namoyon bo‘ladi.

Thomas Hardy ijodida ayol fojeasining ijtimoiy ildizlari yanada keskin va ochiq tarzda tasvirlanadi. Viktorian davr jamiyatida ayolning axloqiy obro‘si mutlaq me’yor sifatida qaralib, eng kichik chetlanish ham ayolning jamiyatdan chetlashtirilishiga olib keladi. Tess of the d’Urbervilles va Jude the Obscure asarlarida ayol jamiyat tomonidan belgilangan axloqiy normalar, diniy dogmalar va sinfiy tengsizlik qurboniga aylanadi. Hardy ayolning ijtimoiy mavqei pastligi, iqtisodiy qaramligi va huquqiy himoyasizligi uning fojeaviy taqdirini muqarrar qilganini ko‘rsatadi.

Qiyosiy jihatdan qaralganda, Navoiy va Hardy ijodida ayol fojeasi turli tarixiy va madaniy sharoitlarda shakllangan bo‘lsa-da, ularni birlashtiruvchi jihat — jamiyatning ayol shaxsiyatiga nisbatan adolatsiz munosabatidir. Har ikki adib ayol fojeasini ijtimoiy muammo sifatida yoritib, badiiy asarlar orqali jamiyatni axloqiy va insonparvarlik mezonlari asosida qayta ko‘rib chiqishga chorlaydi.

3. Muhabbat va fojea munosabati

Navoiy ijodida muhabbat inson ruhini poklovchi va sinovdan o‘tkazuvchi kuch sifatida talqin qilinadi. Ayol qahramonlar muhabbat yo‘lida jiddiy sinovlarga duch keladi. Muhabbatning jamiyat tomonidan inkor etilishi fojeaga sabab bo‘ladi, biroq bu fojea ayolning ma’naviy qadrini pasaytirmaydi. Aksincha, ayolning sadoqati va axloqiy pokligi fojea fonida yanada yuksak darajada namoyon bo‘ladi. Alisher Navoiy va Thomas Hardy ijodida muhabbat va fojea o‘zaro uzviy bog‘liq badiiy hodisa sifatida talqin qilinadi. Har ikki adib asarlarida muhabbat insonni ma’naviy yuksaltiruvchi, poklovchi kuch bo‘lishi bilan birga, adolatsiz ijtimoiy muhit sharoitida fojeaviy oqibatlariga olib keluvchi omil sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Alisher Navoiy ijodida muhabbat ilohiy va ma’naviy mohiyat kasb etadi. Shoir dostonlarida muhabbat nafaqat ikki shaxs o‘rtasidagi tuyg‘u, balki insonni komillikka yetaklovchi yo‘l sifatida tasvirlanadi. Biroq bu muhabbat ko‘pincha ijtimoiy cheklovlar, urf-odatlar va majburiy nikohlar tufayli fojeaga aylanadi. Navoiy ayol obrazlari muhabbat yo‘lida sadoqat va sabr timsoli bo‘lsa-da, jamiyat ularning his-tuyg‘ularini tan olmaydi. Natijada muhabbat ayol uchun baxt manbai emas, balki iztirob va fidoiylik orqali namoyon bo‘ladigan fojeaviy tajribaga aylanadi.

Thomas Hardy ijodida muhabbat ko‘proq realistik va ijtimoiy ziddiyatlar bilan uyg‘un holda tasvirlanadi. Hardy qahramonlari uchun muhabbat jamiyat me’yorlariga zid kelgan zahoti fojeaga olib boruvchi kuchga aylanadi. Tessning muhabbati uning axloqiy jihatdan ayblanishiga, Sue Brideheadning sevgisi esa diniy va ijtimoiy bosim ostida sindirilishiga sabab bo‘ladi. Hardy muhabbatni shaxsiy tanlov sifatida himoya qilsa-da, uni ijtimoiy tizim tomonidan jazolanadigan hodisa sifatida ko‘rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, Navoiy va Hardy ijodida muhabbat fojeaning sababi emas, balki uning ochib beruvchi vositasidir. Fojea muhabbatning o‘zidan emas, balki jamiyatning bu tuyg‘uga nisbatan adolatsiz munosabatidan kelib chiqadi. Har ikki adib muhabbat va fojea munosabati orqali ayol taqdirining murakkabligini, uning ijtimoiy va ma’naviy kurashini chuqur badiiy talqin etadi.

4. Fojea va ayolning ma’naviy pokligi

Alisher Navoiy va Thomas Hardy asarlarida ayol fojeasining asosiy jihatlaridan biri uning ma’naviy pokligi va ichki poklik bilan bog‘liqligidir. Har ikki adib ayol obrazini tashqi ijtimoiy

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

cheklovlar va bosimlarga qaramay, ichki dunyosi pok, sadoqatli va ruhiy jihatdan yuksak shaxs sifatida tasvirlaydi. Navoiy ijodida ayolning ma’naviy pokligi uning sabr-toqati, sadoqati, muhabbatga bo‘lgan sof tuyg‘ulari va odob-axloq me’yorlariga rioya qilishida namoyon bo‘ladi. Ayol fojeasi ko‘pincha jamiyatning bu poklikni qadrlamasligi, patriarchal tizim va ijtimoiy cheklovlar tufayli yuzaga keladi. Shu nuqtai nazardan, Navoiy ayol fojeasini shaxsiy aybdan emas, balki ijtimoiy adolatsizlik va urf-odatlar ziddiyatidan kelib chiqadigan hodisa sifatida talqin qiladi.

Thomas Hardy ijodida esa ayolning ma’naviy pokligi uning ijtimoiy qiyinchiliklarga, axloqiy hukmlarga va iqtisodiy qaramlikka qaramay, o‘z prinsiplariga sodiq qolishida ko‘rinadi. Tess va Sue kabi qahramonlar Hardy tomonidan nafaqat jamiyat qurboni sifatida, balki ruhiy poklik va shaxsiy axloqiy barqarorlik timsoli sifatida tasvirlanadi. Hardy ayol fojeasini uning ichki pokligi bilan bog‘lab, jamiyatning ikkiyuzlamachiligi va adolatsizligini tanqid qiladi. Shunday qilib, Navoiy va Hardy ijodida ayol fojeasi va ma’naviy poklik bir-birini to‘ldiruvchi tushunchalar sifatida namoyon bo‘ladi. Ayolning ichki pokligi uning tashqi ijtimoiy adolatsizlik va qiyinchiliklarga qarshi bardosh berishining asosiy omili bo‘lib, fojea esa shu bardoshlilik va jamiyatning adolatsizligi natijasida yuzaga keladi.

Navoiy estetik qarashlarida fojea jazolash vositasi emas, balki insoniy sinov sifatida talqin qilinadi. Ayol qahramonlar og‘ir taqdirga duch kelsalar-da, ularning axloqiy tozaligi shubha ostiga olinmaydi. Shoir ayolning ichki dunyosini jamiyat hukmidan ustun qo‘yib, insonparvarlik va adolat g‘oyalari ilgari suradi. Shu orqali Navoiy ayol fojeasini ijtimoiy muammoning badiiy ifodasi sifatida ko‘rsatadi.

Xulosa

Alisher Navoiy va Thomas Hardy ijodini qiyosiy o‘rganish shuni ko‘rsatadiki, har ikki adib asarlarida ayolning fojeaviy taqdiri shaxsiy kamchilik yoki axloqiy nuqsonlar bilan emas, balki ijtimoiy muhit, jamiyatning qat’iy me’yorlari va ayol erkinligining cheklanishi bilan chambarchas bog‘liq holda tasvirlanadi. Ularning badiiy talqinida ayol obrazi jamiyatdagi adolatsizlik va axloqiy ziddiyatlarning eng nozik va ta’sirchan ifodachisiga aylanadi. Navoiy ijodida ayol fojeasi asosan patriarchal tuzum, majburiy nikoh va ayol his-tuyg‘ularining inkor etilishi natijasida yuzaga keladi. Shoir muhabbatni yuksak ma’naviy qadriyat sifatida ulug‘lar ekan, jamiyatning ushbu pok tuyg‘uga nisbatan beparvo va zo‘ravon munosabatini keskin tanqid qiladi. Hardy asarlarida esa ayol fojeasi viktorian jamiyatning ikkiyuzlamachi axloqi, diniy dogmalar va ijtimoiy tengsizlik fonida yanada keskin va realistik tarzda namoyon bo‘ladi.

Har ikki adib ijodida muhabbat fojeaning manbai emas, balki uning ijtimoiy ildizlarini ochib beruvchi vosita sifatida talqin qilinadi. Ayolning iztirobi muhabbat tufayli emas, balki jamiyat tomonidan belgilangan cheklovlar va adolatsiz hukmlar sababli yuzaga keladi. Shu jihatdan, Navoiy va Hardy asarlarida ayol taqdiri muammosi zamon va makon bilan chegaralanmagan umuminsiy va dolzarb masala sifatida namoyon bo‘ladi.

Mazkur tahlil natijalari Navoiy va Hardy estetik qarashlarining bugungi adabiyotshunoslikda ayol obrazini ijtimoiy-falsafiy jihatdan talqin etishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishini ko‘rsatadi. Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy asarlarida ayolning fojeaviy taqdiri masalasi chuqur ijtimoiy va falsafiy mazmunga ega. Shoir ayol fojeasini individual nuqson emas, balki adolatsiz ijtimoiy muhit oqibati sifatida talqin qiladi. Ayol obrazlari orqali ma’naviy poklik, sadoqat va

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

insonparvarlik g‘oyalari ilgari suriladi. Navoiy tomonidan yaratilgan bu badiiy-estetik qarashlar keyingi davr adabiyotida, jumladan, zamonaviy romanlarda ayol taqdiri muammosini o‘rganishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Navoiy, A. *Xamsa*. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2011. [1, 56]
2. Navoiy, A. *Layli va Majnun*. — Toshkent: Fan, 2010. [2, 77]
3. Navoiy, A. *Farhod va Shirin*. — Toshkent: O‘zbekiston, 2008. [3, 102]
4. Mallayev, N. *O‘zbek adabiyoti tarixi*. — Toshkent: O‘qituvchi, 1998. [4, 122]
5. Qizi, H. Z. M. (2024). WOMEN’S ROLES AND GENDER PORTRAYAL IN THOMAS HARDY’S WORKS. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 2(57), 344-347. [5, 2]
6. Хамзаева, З. (2025). Толкование женского образа в романе «Бону» с точки зрения декадентства: социальный кризис и противоречие ценностей. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, 3(2), 17-22. [6, 3]
7. Qizi, H. Z. M. (2025). TAQDIR, AXLOQ VA AYOL QISMATI: 'TESS OF THE D'URBERVILLES' VA 'BONU' ROMANLARINING QIYOSIY TAHLILI. *Research Focus*, 4(Special Issue 1), 184-186. [7, 5]
8. HAMZAYEVA, Z. (2025). “TESS D’URBERVILLAR” VA “BONU” ROMANLARIDA SOF VA JAMIYATDA USTUVOR AXLOQIY TAMOIYILLAR ZIDDIYATI. «ACTA NUUZ», 1(1. 4. 1), 332-333. [8, 2]